

Մէնէ վիշտանի լուծելու յաջողապէս ինդրական այս բառը: “Սիսալ է — կը գրէ ինձի Մէնէ-վիշտան” (Նովիսադ, 14 Նոյեմբեր 1920) — Եփրէ մի ընծայուած Աւետարանի մեկնութեան մէջ գործածուած ո՞ւ ո՞ւ ձեւը եւ Schäfersի այս մասին տուած մեկնաբանութիւնը. Եփրեմ այս տեղ յառաջ կը բերէ Եղեկի էլի խօսքը, ուր կը կարդանք՝ “փոխանակ զի կողամբք եւ ուսովք ձերովք գրթցէիք եւ ո՞ւ ո՞ւ եղջերովք ձերովք իսեթէիք զամենայն անաւագն”, Դ, 21, եթէ չթ եւ Schäfers անդրադարձած ըլլային այս երողութեան, շատ դիւրաւ Եփրեմի տեղիքը պիտի ուղղագրէին “փոխանակ զի ո՞ւ ո՞ւ ո՞ւ գրթցէիք իսեթէիք եւ այլն. հմատէ Զգաւանի գրեթէ միեւնոյն պարագաներու տակ գործածած ձեւը՝ “ով խաշնք գէրք, մի ո՞ւ ո՞ւ (Հոռմի տպագիրն ունի ո՞ւ ո՞ւ ո՞ւ, էջ 251) գրթցէիք հարկանէք զհիւանդացեանը, էջ 156:

ՈՒՐՈՒ:

239. “Ո՞չ ապաքէն ամենեւին ուշ եւ ուրուայնմ առնէ եւ ապա դիմէ ի վերայ”, Ոսկե բ., Մեկն. Պաւլ. Ա, էջ 277, հրատարակիչը փոխանակ “այդպէս յօրինակին”, անարժէք ծանօթագրութեան դիմելու, յօյն բնագրին գործածած որածուած բարձրացած բային առաջնորդութեամբ շատ դիւրաւ անդոյ այս բառը կրնար ուղել եւ կարդալ “ուշ եւ ուրուայնմ առնէն, ասութիւն մը, զոր Ոսկե բերանի միեւնոյն թարգմանիչը սիրած է գործածել նաեւ այլուր ուրիշ ձեւերու տակ, տես զմիտս եւ զաշս եւ զոյժ եւ զուշ եւ զուրուշ եւ զմարմին միայն ի պսակն գումարէն, անդ, էջ 476—477 = չալ լոշջն չալ փոշին չալ սօմա, “զամենսին կամի առ ինքն ամփոփել, ի պատիրս արկանել, զուշ եւ զուրուշ մոգելն”, անդ, Բ, էջ 553:

(Ըստուածականիւնի)

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԻՆԻ ԵՐԿՐՈԲԸՆԵՐԸ

ԵՒ ԲՈՂՈՉԱՑՆԵՐԸ

Երրորդ կարգի երկրարբառները կազմուած են իւրաքանչիւրը մի զորդ ձայնաւորէ: Ասոնց վրայ երկար չպիտի ըլլայ մեր խօսքը, որովհետեւ նախիլին բացատրութիւնները արդէն շատ բան կը պարզեն նաեւ այս երկրարբառներու մասին: Ասոնց մէջ առաջին նկատելի խումբն է Ես, Էս, իս եռեակլ: Արդի լիցուին մէջ էս կը հնչուի յա, այսինքն իրրեւ մէկ բաղաձայնէ եւ մէկ ձայնաւորէ բաղկացած ձայնախումբ, ինչ որ երկրարբառ չի նշանակեր: Ասով հանդերձ էս ունի մեր մէջ զանազան հնչիւններ: այսպէս՝ աղաքառնեան կը հնչուի արեւմտեան հայոց մէջ ազատ-տ' ան, ունան երկուքին մէջ ալ հաւասարապէս (t) արդեն, բայց սես կ' ըլլայ սեան, իսկ լուսն կը տատանի լուսն եւ լուսն հնչիւններուն մէջ: Բայտ այսմ էս երկրարբառին արդի հնչիւններն են յա, յա, յա: Առաջինը ընդունելի չէ հին լիզուին համար, որովհետեւ, նախ՝ այս պարագային հարկ կ' ըլլար գրել յա (ինչպէս ունինք Յունին, յանոյր < γαχτιγά>). Երկրորդ՝ էս երկրարբառ է, անոր համար որ լիզուին ապագայ զարգացման մէջ տուած է պարզ ձայնաւոր, օր աղաքառնեան դարձած է աղաքառնեան, լուսն > լուսն > սես, սէլ, ինչ որ կարելի չպիտի ըլլար, եթէ և բաղաձայն (y) ըլլար. Երրորդ՝ վրացերէնը մասսամբ կը ցուցնէ որ ասոնց մէջ երկրարբառ կը լսուէր. հմատ. մարդանե < մարեան, լուսն < լուսնէակ, մանեակ < մանիսէի, հուրիս < հրեայ: Այսպէս նաեւ յն, եւ լուսն տառագարձութիւնները, ինչ Խորհրդանշ > Խօրհրդանշ, Chorziatenene, Հաշտիւն > Ասծւանդին: Կը մնան յա եւ յա, բայց ընդունելի չէ նաեւ յա (թէեւ ոյնը գտնենք յօւնարէն, լատիներէն եւ վրացերէն տառագարձութեանց մէջ), քանի որ ունինք էս երկրարբառը¹). Եթէ ասոնք համահնչիւն ձայներ ըլլային, պիտի կրնային հին ձեռագիլներու մէջ աղատօրէն իրար փոխանակել. մինչդեռ մենք կը տեսնենք որ ամենեւին շփոմթութիւն չկայ անոնց մէջ եւ էս, իս իրար չեն փոխանակեր: Ընդհակառակը նոյն իսկ այնպիսի տեղ՝ ուր սպասելի էր իս, հայերէնը աղատ կերպով կը հանէ իս, այսպէս՝ ուղ, եսայի, սեռ. եսայեայ (եւ ոչ թէ Պետայիսյ): Ասկէ յայտնապէս կ' երեւայ

¹ Լատիներէնի ձայնաբանութեան մէջ յա յետոյ կը դառնայ իս:

657

որ եւ եւ իս տարբեր բաներ էին եւ հայ լւ-
զըւն գիտէր որոշ կերպով զանազանել զանոնք
իրարմէ։ Իրանեան նյա հայերէնի մէջ կը դառ-
նայ եւ եւ ոչ իս ինչ պէտ սիցան > հ. մե-
եւն։ Հին հայերէն լիւա՞լ՝ որ նախաւոր ձեւն է,
կուտայ յետոյ լւա՞լ, բայց ոչ լիւա՞լ։ Աթէ կայ
փոխանակութիւն, այն ալ երբեմն եւ եւ
գրութեանց մէջ է ինչ նրէայ կամ նրէայ, որ
կը ցուցնէ թէ ասոնք մերձաւոր հնչիւններ էին,
թէեւ ոչ բոլորովին նոյն։

Հաստ այսմ վերջնականապէս կրնակք որու-
շել եւ = էա (բաց եռլ), եւ = էա (գոց եռլ),
եւ = իսկ յու = յա: Կրկին ձայնաւորներու
միջեւ պէտք չէ մոցնել զօրաւոր յ ձայնը, ինչ-
պէս կ'ընենք հիմայ (յա, յա եւն): Հին հայե-
րէնը հակառակ էր այս ներմուծման եւ ուր որ
կար՝ կը յապաւէր, հմմտ, պրս, ույղաշ > նիւ-
կիսաձայն ։ կրնակք գտնել = եւ ։ ձայնուոր-
ներէն յետոյ միայն, բայց ոչ մի օրինակ չունինք
իւ, էյ, էյ, ոյ ձեւերով:

*Եւյն խումբինը ուն համեստ զիւաք է է
էի = ei (բաց էով), էի = éi (գոց էով), էո =
éo, էու = éu, էի = iè, էի = ie, էո = io, էու =
iu¹.*

Ալ մնայ տեսնել ու ձայնաւորով զալ
երկբարբառները (ուստ., ուեւ եւն), որոնք մեծ
շփոթութեան պատճառ եղած են արդի լեզուին
մէջ։ Հայերէնի մէջ ու խումբին համար ունինք
երեք տեսակ գրչութիւն (չաշուելով և ձեւը).
այսպէս՝ օրինակի համար՝ զնուո՞ր, զնուո՞ր, զնուո՞ր;
Արդեօք այս երեքը միեւնոյն բաներն էին։ Եթէ
նկատի առնենք վերը միշուած բացատրութիւն-
ները, յատկապէս ետ, ետ, էտ խմբերու նըրու-
թիւնը, պիտի կրնանք նախապէս պատասխանել
թէ ո՛չ։ Եթէ հայերը հոգի բառին սեռականը կը
գրեն հոգո՞յ, բայց ո՛չ նաեւ հոգո՞յ, ըսիլ է թէ
այս երկուքին մէջ հնչական տարրերութիւն կայ-
իրօք - եւ ու չէին կրնար նցյն ըլլալ, ինչպէս որ
նոյն չէին եւ (ծա) եւ էո՞ւ (ծա) կամ էո՞ւ (ծա). ո՞ւ
ամբողջ հնչեւն մ'էր, ո անոր կէուը ուստի վերի
բառերը իրենց մաքուր ձեւին մէջ կ'արտասա-
նուէին zinawor, zinuor, zinwor: Ելլը հոգի կ'ըլլայ

Նուէին ընածու, և
1 Լեզուին ապագայ զարդացման ըլքանին մէջ ե՞
եղած է ԵՎՈ կամ Ի՞ՅՕ. այսպէս երպական Leon անունը
եղած է Լիտ-ան (Հմայն. նաեւ Ղետ-առող), հիներէն տառա-
գարձուած Գերբէ ձեւը կը հնչուի հիմայ ՔԸՆԸՐԻ, որուն հա-
մեմատ աշխ արեւմտեան հայոց մէջ ունանի կը զրեն ԳԵ-ԱՐԻ.
նոյնպէս Մատիեսո, Թարթէս, արեւելեան հայոց մէջ կը
հնչուին Մաթիեսօ, Թարթէսօ, մինչդեռ արեւմտեան հայոց
մէջ կը ըստ Մաթիյօսօ, Թարթիյօսօ, ինձ պատահած է մինչեւ
իսկ լուել Անդինօտ, մինչդեռ սովորական արտասանութիւնն
է Անդիյօտ:

սեռ, հոգեայց, ըսել է թէ - եւ է ձայներուն մէջ
մերձաւորութիւն մը կայ, ուստի չի կրնար
ըլլալ ս, այլ աւելի նուրբ ձայն մը: Լեզուա-
բանական շատ սովորական երեւոյթով մը այս
նուրբ ա ձայնը, ինչպէս եւ ս, հետզհետէ աւելի
թանձրացան եւ հասան վերջապէս ս բաղա-
ձայնին, ինչպէս կը գտնենք արդի լեզուին մէջ
(εἰνων, hogvo): Ճիշդ նցն երեւոյթն ունի վրա-
ցին, ուր կը գտնենք հին լեզուով տցնծո (Առակ):
“աչքո, նոր լեզուով տցնցո (Առակ):

Հիւզման կը կարծէ թէ Ե. դարուն ո-
ո-է, ո-ո, երկբարբառները կը հնչուին ա՞ս? vi, vo
առաջինը հաստատելու համար մէկ կողմէն հա-
մեմատութեան կ'առնու իրանեան ձեւերը (ինչ-
պարուսը < զնդ. *paītivāra, սանս. pratīvāra,
դժուսը < պրս. dušvār, Ապրուեն < պրս. Par-
vēz, գրուսը < հպրս. *duruvatāt-, Դրվանը <
հպրս. Drvāspā, սանս. dhruvācva, Զունչը <
պրս. Jñvānśer), միւս կողմէ արդի բարբառներու
հնչումը (վա-ն > վ-ն Պոլիս, Լեհաստան):
Մենք կը կարծենք սակայն որ ան հնչումը հայ
շրթունքներու համար իսպառ անծանօթ էր.
ասիկա շատ լաւ կը հաստատէ ո- հոլովման
գործիականը. այսպէս իբրա, սեռ. տր. իբրապո-
գրծ. նշանպէս իբրապո-՝ փոխանակ ըլլալու *իբր-
պո-կ, եւ յոգնակին իբրապո-՝ փոխանակ *իբր-
պո-կ, ինչպէս կը սպասէինք:

Ու-է, սույ ձեւերուն համար Հիւպշման իբր
ապացոյց կը բերէ իւ վերջացող բառերուն հո-
լովումը. օր, հովտ- և հովտ-է, նիւ- և նուոյ, եւ
ընդունելով որ ուղղականին մէջ իւ կը հնչուի
iv, սեռականին մէջ և ձայնի անկումով կ'ուզէ
գտնել ճշդիւ v: Բայց մնկը վերը տեսանք որ իւ-
շի կրնար ըլլալ iv, այլ առ, հետեւաբար նաեւ
սեռականին մէջ ընդունելի չէ vi, որ դանելով
ուղ. նիւ-, հովտ-ո, սեռ. նուոյ, հովտ-է հնչումները,
կ'ունենանք իրարու համապատասխան եւ շատ
կանոնաւոր ձեւեր:

Ամբողջութեան համար պէտք է յիշել նաեւ
ով ձեւը, որ սմանք երկրարբառ կը համարին
սխալ մամբ. Հին հայերը ասիկա կը դնեն յն.
բառերու ա ձայնին գէմ բաղաձայնէ առաջ,
տարբերելու համար օ գրէն, որ կը տառադարձ-
նեն ։ Թրակացին նշյն իսկ կը դնէ ձայնաւոր-
ներու շաբթը, իբր յն. ա: Քայլ Ե. գարուն յու-
նարէնի մէջ օ եւ ա արդէն տարբերութիւն
չունէին. եւ եթէ մեր թարգմանիչները մացուցեր
են այսպիսի տարբերութիւնն մը, այդ պէտք է
վերագրել իրենց այն ոգւցին, որով կ'ուղէին
Ո Գլքի ամէն մի բառը մանրակրկիտ ճշտու-

թեամբ վերածել հայերէնի. Ապահովապէս ու վառադարձութիւնը ուսումնականներուն միայն յատուկ էր. ժողովուրդը կը գործածէր պարզապէս . . ասոր համար ո՞նինք Յ-Հ-Ն- եւ Յ-Ն-Ն, Յ-Ի-Կ-Բ եւ Յ-Ի-Բ եւն գրչութիւնները, որոնցմէ երկրորդները տուած են յետոյ բռն ժողովրդական յեզուին մէջ Ո-Հ-Ն-Ն, Մ-Ա-Ն-Է-Ն եւն¹.

Ընդհանուր ձայնաբան և թեան օրէնքներով
երկրաբառը առ հասարակ մէկ վանկ է. այս-
պէս օր. Փրանս. fier (հպարտ), hier (երեկ)՝
թէեւ երկու ձայնաւորէ բաղկացած, բայց իրբեւ
երկրաբառ մէկ վանկ են. եւ ասիկա յայտնի է
նաեւ անկէ՝ որ բառափերջին հնչական է, մինչ-
դեռ բազմավանկ եղած պարագային չպիտի կար-
դացուեր (հմմտ. entier, métier). Կոյնպէս էր
նաեւ հայերէնի մէջ, որուն կը համոզւինք, եթէ
Meilletի հնարիմաց միջոցը գործադրենք նաեւ
այստեղ. — Կեամ բայլ կատարեալի մէջ կու-
տայ իւշտ, իւշեր, իւշաց կամ եւիւշ՝ և յաւելուածով.
ասկէ կ'երեւայ որ իւշաց միավանկ է եւ հետեւա-
բար եւ երկրաբառն ալ միավանկ է: Ուրիշ
երկրաբառներու համար յարմարաւոր օրինակ-
ներ չկան, բայց այս միակ օրինակը ինքնին բա-
ւական է ինդրին լուծման համար:

Ալանձնապէս նկատողութեան արժանի են
-- ձայնաւորով կազմուած երկրարբառները
ասոնք վանկատութեան մէջ կը հաշուէին առան-
ձին առանձին. այսպէս ո-- երկու վանկ էր.
Հմմտ. լուսայ, լուսար, լուսա կամ դուսայ, դուսար,
դուսա եւն, բոլը ալ առանց Ե յաւելուածի:
Երկավանկ ըլլալու էին նաև ո-է, ո-է, ո-է, ո-է-է,
որոնց համար դժբախտաբար Նման օրինակներ
չունինք: Այս կէտը վերջին անգամ կապացու-

Հ Հայերէնի մէջ նաև առ եւ ով իրար կը փոխա-
նակեն. այսպէս ունինք յառանքու — յակնաք. յառառ —
յակնա (վրաց. առառա), բառանդառու — բակնադառ ձեւերը
երեւայթը ընդհանուր ձայնաբանական է. օր. պրո. ոան-
ուորու > արգի հնչմանը ոօն կամ նոյն խակ ոօ. թուրքիւրեն
առ, անջ սորս, սրտորդու. Արտպատականի բարբառով օն-
օնչ. Պարաբաղի հայոց բարբառով ծառ < ծառ, խալ <
խալ, տղախ < տղան եւն: Ձայնափոխութիւնը կրնայ ըստ
այսմ յառաջացած ըլլալ թէ անկախաբար հայոց մէջ եւ
թէ նախապէս իրանեաններուն մէջ կազմուած ըլլայ եւ
անկէ ուղղակի անցած հայերէնի: Բայց որովհետեւ բացի
իրանեաններէն ուրիշ հայ բառերու մէջ չենք տեսներ (չկան
օր. համեւ — *համիլ կամ համար — *համար ձայնափոխու-
թիւններ), ուստի կրնանք եզրակացնել թէ այդ ձայնա-
փոխութիւնը իրանեան է: Մեզ ձահօթ իրանեան ձեւ երև-
ունին առ. Բնշ. *fravartak*, *χυστրաւ*, *dusrav*, *Javan*, *ya-
vaz > *yoz*, բայց այս բոլորը ունեցած ըլլալու եին -օն-
ձայնափոխութեամբ ձեւեր, սրտնցմ ալ կազմուած են ՀՅ
հրովարտաք, խօսքավ, բարձով, յակնաք, յակնա եւն: Մէր ըստած
հաստատապէս կը դու ցնէ յն: Խօսքօնց տառադարձութիւնը
որ ունի նոյնապէս 0 եւ ոչ ա:

ցանէ մեր ըստածը թէ ուստի եւ ուստի տարբեր բաներ
էին, առաջինին մէջ ու իրրեւ ամբողջ ձայնաւոր
եւ ոչ բնաւ ու, իսկ երկրորդին մէջ՝ երբ կիսա-
ձայն :

Բացի զերսոյիշեալ երկբարբառներէն՝ հայ-
երէնը գիտէ նաև բազմաթիւ եռաբարբառներ,
այն է. երկու ձախաւորէ եւ մէկ կիսաձայնէ
բաղկացած խումբեր. այսպէս են Եայ, Էայ, Աայ,
Աայ, Եաա, Էիա, Աաա, օրոնց հնչումը համա-
պատասխան նախորդներուն կ'ըլլայ էայ, էայ,
աօյ, սօյ, էաա, էիա, սաա:

Բաղաձայններու հին հնչումը որոշելու
համար մեր օգտագործած չորս միջոցները բաւա-
րար են. Արդէն կասկածէ դուրս է շ. ժ. է. հ. շ. շ.
և, վ զրերու հնչումը, որոնց համար ապացոց-
ներ բերելու պէտք չկայ. յ եւ - գրերուն վրայ
արդէն խօսեցանք. հ գիրը ունէր արդի հնչումը.
որ համեմատելով վրացւոց հ-ին հետ, բաւական
տկար էր. ասոր համար է որ վրացերէն տառա-
դարձութեանց մէջ մեր հ գիրը երբեմն կը մնայ
եւ երբեմն կը ջնչուի. ինչ. համբոց > ամբու,
համբու > համբուկի, ամբուկի, համուկ > համուկի,
ամուկի, համ- > համ-ի, ամ- եւն: Այսօր մեր հ
ձայնը գերմանական նախաձայն հ-էն աւելի
տկար հնչում ունի, մինչդեռ ի աւելի ուժեղ
է քան գերմ. օհ, յն. չ եւ ուսու. ա:

Ու եւ թ հնչիւներուն տարբերութիւնը
մինչեւ հիմայ ալ գրեթէ ամէն տեղ պահուած
է. օտարախօս հայերն են միայն՝ որ այս կողմէն
կը նեղուին: Գրեթէ այսպէս են նաև թիֆլիսեցի
հայերը, որ կը դժուարանան զանազանել այս
երկոքը, որովհետեւ վրացերէն լեզուին մէջ
երկու ու շկայ: Մեր մէջ ու աւելի խիստ է, իսկ
ու բարակ. ուրիշ խօսքով թ կ'արտաքերուի լեզուի
ծայրով, իսկ ու արտասանելու համար լեզուն
աւելի ընդարձակորէն կը փակչի քիմքին եւ
աւելի շատ կը թրթուայ: Ու կը ներկայացնէ
յունական եւ եւրոպական թ հնչումը, իսկ ու կը
ներկայացնէ թուրքերու եւ պարսիկներու թ հն-
չումը: Տարբերութիւնը յայտնի տեսնելու հա-
մար բաւական է լսել յօյնի մը կամ եւրոպացիի
մը խօսած թուրքերէնը (ուլիւէմ, վլիւէմ) եւ
թուրքի մը խօսած ֆրանսերէնը (ֆլ ֆրան լո հոր-
տիւ): ԱնզԼ թ մեր ու էն աւելի բարակ է:

Ինչ որ են ու եւ թ իրարու համեմատու-
թեամբ, նոյն էին նաև ու եւ լ: Բոլոր տառա-
դարձութեանց մէջ ալ ու կը համապատասխանէ
օտար ազգերու և ձայնին. նոյն իսկ մեր դրացի
վրացիք՝ որ ունին ու ձայնը, մեր այս տառը կը
լսեն և ինչ. ողերս > ալբան, նեղ > նէլլի, ժայ-

Հայ > կը հնչու սախաւ քով՝ միայն արտաս ջապէս Մեր այ սին հե կենդան կամ յ չում մ բաւակ աւելի եղած մեր այ բ ձշդիւ գարուն այս ժ ոստիկա թէ ի գրութ ներու ձիշդ

Ճիշդ ժամանակը՝
Հոս անկարեւոր չէ յիշել որ Meillet
հայագետին նկատողութեան համեմատ, և եւ շ
բացի իրենց հնչումն՝ գործածութեան մէջ աւ
կը զանազանէին. և կը գործածուէր ամէն պա-
րագայի մէջ, իսկ և միայն ձայնաւորէ առաջ եւ
ուրաքանչ մէջ, իսկ և միայն ձայնաւորէ առաջ եւ
ուրաքանչ մէջ, իսկ և միայն ձայնաւորէ առաջ եւ

իսկ բաղաձայս՝ Կը մնայ հիմայ քննել պայթուցիկ բաւ
ձայններու խումբը, որ կը դասաւորուի հետեւեալ
ձեւով².

<i>r</i>	<i>q</i>	<i>t</i>	<i>z</i>	<i>l</i>
<i>w</i>	<i>k</i>	<i>u</i>	<i>d</i>	<i>s</i>
<i>f</i>	<i>p</i>	<i>θ</i>	<i>g</i>	<i>c</i>

1. Թթրական անուն մ'էր՝ որ կը գործածուեր արար-
ներու մէջ նոյն ժամանակ. Հմայ. Boghā-el-Soghayr՝ արա-
բաց Խութավագքի թէլ խալֆային թէիկապահապետը, որ
սպանեց զայն 861 թուին (ամեն Vaujany, Histoire de
l-Egypte, էջ 202):

1-Egypte, t^e 202):

Ասոնցմէ վերջին շարքն է միայն որ այսօր
ամէն տեղ ալ ունի միեւնոյն հնչումը (այն է
խուլ շնչաւոր): Երկրորդ շարքը արեւմտեան
կոչուած բարբառներուն մէջ կը հնչուի իբր
թրթռուն Ե, Յ, Ճ եւն: Պօլսոյ մէջ թէեւ թր-
թռուն, բայց բաւական մօտ խուլերուն (գեր-
մանական թրթռուն բաղաձայններուն նման),
արեւելեան բարբառներուն մէջ մաքուր խուլ
որուն աստիճանն ալ սակայն միօրինակ չէ. Տփղեսի
մէջ նոյն խուլերը ընկերացած են նաեւ կտրորդի
կծկումով՝ համեմատ վրացական խուլերուն:

գալով առաջին շարքին՝ ասիկա ունի չորս
տարբեր հնչում, այսինքն կը ներկայացնէ մարդ-
կային ձայնի բոլը աստիճանները. թրթռուն
(իբր Ե, Յ, Շ), թրթռուն շնչաւոր (sonore aspirée, այս թիւն
իբր ԵՒ, ՅՒ, ՇՒ), պարզ խուլ (իբր Պ, Կ, Տ)
եւ թաւ կամ խուլ շնչաւոր sourde aspirée, իբր
Ք, Չ, Ֆ, Ջ, Շ): Հայութեան ամենաստուար մասը
այս գրերը կը հնչէ թրթռուն շնչաւոր. այսպէս
եւ Ախալցիսայէն ու Ախալքալաքէն սկսեալ
մինչեւ կարին, Մուշ, Խարբերդ-Երզնկա, Շա-
պին-Գարահիսար, Համբէն, Ակն, Արարկիր,
Սերաստիա, Զէյթուն, Սուչաւա, Նոր Նախիջեւա-
նի գիւղերը, Նոր-Ջուղա, Նոյն իսկ Երեւանի
շրջանին մէջ Օշական, Աշտարակ եւն, որոնք
Արարատեան ժողովրդի հնագոյն եւ բնիկ տարբերը
կը կազմեն. մէկ հօսքով այս հնչումն ունին ամ-
բողջ հայութեան կենդրուական մասը կուր գետէն
սկսեալ մինչեւ Ալիս: Պարզ թիւթուն հնչումն
ունին՝ նաև Արաքսէն անդին Երեւան, Ագուլիս,
Տփղիս, յետոյ Եւգոկիայէն սկսեալ մինչեւ Պօլիս
եւ վերջապէս Խրիմ ու Նոր-Նախիջեան: Հայու-
թեան ամբողջ արեւելեան մասը՝ Աստրախանէն
սկսեալ մինչեւ Կուրի եղերը եւ Կուրի եղերէն
Ղարաբաղի եւ Պարսկահայքի վրայով մինչեւ
Վասպուրականի հայերը կը հնչեն պարզ խուլ:
Ասոնցմէ գուրս կը մնան Տիգրանակերտ, Մալա-
թիա, Ռոտոսթօ եւ Թերեւս Փոքր-Ասիոյ Նախ-
ին սերունդը, օրոնք կը հնչեն խուլ շնչաւոր.
այսպէս է նաեւ Պօլսի գրական լեզուն¹,

Ակներեւ է որ փ. +, թ. ց. շաբթը և. դո-
րուն ալ ուներ արդի հնչումը, քանի որ թէ
տառերու շաբթին, թէ տառագարձութեանց եւ
թէ թրակացոյն դասաւորութեան մէջ կը հա-
մապատասխանէ յն. Փ, Խ, Թ, Վրաց. փ. +, թ. ց. շ.
ձայներուն. Հմատ. Ակադրոն < յն. Ֆէատրոն,

¹ Մեր առանձինութիւն պարզ հնէման գոյս աւելի ընդարձակ եւ հայտնախօսական պատկերներով անս մեր Les explosives de l'ancien arménien étudiées dans les dials modernes. Paris 1899.

ՀԵ-ՆԵՒ < յն. ՓՈԼԱԽԻ, Ք-Ա-Կ-Ի-Ն Ե-Մ-Ա-Կ-Ա-Յ > յն.
ՓԱՐԱԿԱՆԴ ՀԵՄԱԿՈՎ (ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՎ), Բ-Ռ-Շ-Ն
> յն. ԹՈՐԾԱՆ, Ք-Ա-Ք-Ե-Ջ (ԼԵԱ) > ԽԱՐՉԱՐԵՋԱՆ,
Հ-Դ-Ն > ՎՐԱՋ. Հ-Դ-Ն, Ա-Ր > Ն-Ե-Ն, Ս-Ի-Ջ > Ս-Ե-Ւ,
Հ-Դ-Ն > Հ-Դ-Ն եւն: ՊԱՐԱԿԵՐԷՆԻ ՀԵՄ ՀԱՄԵ-
ՄԱՏՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ թ, կ, է, ծ առողջուն դէմ
ԵՐԲԵԹ Կը գտնենք պ, ի, ո, ճ եւ երբեթն ժ, +, ն, ւ
Այսպէս:

Թագ	<i>tāg</i>	տաշտ	<i>tašt</i>
Թակոյկ	<i>takōk</i>	տապ	<i>tāb</i>
Թանգ	<i>tang</i>	տոհմ	<i>tukm</i>
Կախարդ	<i>kaxvarəda</i>	քարշել	<i>kaš-</i>
Կամք	<i>kām</i>	քէն	<i>kēn</i>
Կում	<i>kūza</i>	քէշ	<i>keš</i>
պահապան	<i>pāspān</i>	փիղ	<i>pīl</i>
պատասխան	<i>pāsux</i>	փաղան	<i>padām</i>
պատկեր	<i>patkar</i>	փաշաման	<i>pašemān</i>
Ճրագ	<i>čirāg</i>	չաման	<i>čamān</i>
Ճանկ	<i>čang</i>	չմուշկ	<i>čamšak</i>
Ճարպ	<i>čarp</i>	չուխայ	<i>čūxā-</i>

ՏԱՐԱԴԱՐԱԾՈՒԹԵԱՆ ԱՅՍ ՄԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ
ԹԵՂԻ ՇՎՈԹԵԼՈՒ ՀԵ. ՀՆԽԱԿԱՆ ՎԻՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԵՂԻ ՌԵՆԵԳԱԾ Է Ի՛Շ ԹԵ ՀԱՅՈց, ԱՅԼ ԻՐԱՆԵԱՆ-
ՆԵՐՈՒՆ ՄԵԶ: ՀԻՆ ԻՐԱՆԵԱՆՆԵՐԸ ԱՅՍ ԲԱՂԱՋԱՆ-
ՆԵՐԸ Կ'ԱՐՏԱՍԱՆԵԽՆ ԱԼԵԼԻ ՄԵՂՄ, ՆՈՐԵՐԸ ՀԵՄ-
ՎԻՆԵՏԷ ԹՎԱԵԳՈՒՅԻՆ, ՄԻՆՉԵԼ ՀԱՍԳՈՒԵՐԻՆ ԱՅՍ-
ՕՐՈՒԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻՆ, ՈՐ ԲՈՂՈՐԾՈՎԻՆ ԹՎԱԼ Է: ՀԱՅ-
ԵՐՆ ԱԼ ՀԵՏԵՒԵԼՈՎ ԱՅՍ ԸՆԹԱԳՔԻՆ, ՀՆԱԳՈՅՆ
ՇՐԱՆԻՆ Կը ՄԱՊԱԴԱՐՁԵԽՆ պ, ի, ո, ճ, ալելի
յետոյ ժ, +, ն, ւ: Ասոր գեղեցիկ օրինակ մ'է
զնդ. *parštirāna* (պրո. բաշ্টան) բառը, որ ԱՐ-
ՇԱԿՈՒՆԵԱԳ ՇՈՂԱՆԻՆ ՄՈՒԵՐ Է ՀԱՅՈՑ ՄԵԶ ՊԱՐԱՊԱՆ,
ԱՍԱՆԵԱՆԳ ՇՈՂԱՆԻՆ ՔԻՆՉՔԻՊԱՆ: ՆԵՐԱԿԱՆ Է պրո.
ՇԱՄՇԱ, ՇԱՏՄԱ, ՈՐ ՀԻՆ ՄԱՊԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՄԲ
ՄՈՒԱԾ Է ՖԵԹՆ, յԵՏՈՅ ՀԱՅ-ՆԻ “ԱՐՄԱՔՆՈց”:
Այսօր ԿՈՎԿԱՍԻ Եւ ՊԱՐԱԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԵՐԸ՝ ՈՐՈՌՔ
ՄԵՐ ԲԱՂԱՋԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՐԱՂԱՄ ՀՆԽՈՄԸ ԸՄ-
ԿԱՐԵԼ-ԸՆ ՎԱՀԱԾ ԵՆ, ՆՈյՆ ՎԱՐԱԿԵՐԷՆ ՀՆԽԻՆ-
ՆԵՐԸ Կը ՄԱՊԱԴԱՐՁԵՆ ժ, +, ն, ւ. ՕՐԻՆԱԿ՝ ՆՈյՆ
ԾԻՐԱԳ ԲԱՈՐ՝ ՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՄՈՒԵՐ ԷՐ ՖԵԹՆ,
ՀԻՄԱՅ Կը ԳՐՈՒԻ ՅՐԱՆ. ՆՈՐ ԲԱՈՐ, ՈՐ ԱՊԱՋ
ՏՈՒՐԱՆ (ՏՈՒՆԵՐԱՆ) ԷՐ, ՀԻՄԱՅ Կը ԳՐՈՒԻ ԹՈՒՐԱՆ.
ՆՈյՆ ԽՍԿ ՄԱՅՐԱԲԱՂԱՔԻՆ ԱՆՈՆԸ Կը ԳՐՈՒԻ ԹԵՒՐԱՆ,
ԹԵԿԵԼ Տ ՄԱՊՈՎ Է, ՈՐ ԸՄ ԱՐՄԱՔԵՐՆԻ ԿՈՎԵԹԱՅ ո:

ՊԱՐԱ ԽՈՒԼԵՐՈՒ ԽՈՒՄՔԸ (պ, ի, ո, ճ, ճ) ԹԵ
ՄԱՊԵՐՈՒ ՇՐՋՔԻՆ, ԹԵ ՄԱՊԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆԳ Եւ
ԹԵ ԹՐԱԿԱՋՈՅՆ ՊԱՍԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ Կը ՀԱ-
ՄԱՊԱՏԱՍԻՄԱՆԵ յն. պ, ի, ո, ժ, ճ
ԳՐԵՐՈՒՆ: Այսպէս՝ ՊԱՐԱՐԻԱՐ < ՊԱՏՐԱՐԿԻՅԾ,
ՍՊԵՐ > ՏԱՇՊԵՐԵԾ, ԱՊԵՐ > ՃՈՎԵՐ ԱՊԱԿԻՒ-

ՊԵՐ-ՆԻ-Ն > ՏԱՐԱԿԱՊԵՏԵԱՆ, Ն-Պ-Պ > ՆԱՐԱՏ,
Փ-Յ-Պ-Կ-Ի-Ր-Ն > ՓԱՏԱԿԱՐԱԿԻՆ, Ե-Կ-Ե-Կ-Ի > ԱԿԻԼ-
ՍԵՐԻ, Լ-Ե-Ն > ՎՐԱՋ. Լ-Ե-Ն, Տ-Ե-Ն-Ն > Տ-Ե-Ն-Ն,
Տ-Ե-Ն-Ի-Ր > Տ-Ե-Ն-Ի-Ր եւն: ԸՄ ԱՅՄ ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ
ՀԱՅ ԲԱՐԲԱՌԱՆՆԵՐՈՒ ԱՐԴԻ ՀՆԽՈՄԸ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍ-
ԽԱՆ Է Ե. ԴԱՐՈՒ ՀՆԽՄԱՆ, ՕՐՈՒ ՀԱՄԵՄԱՏ ԿՈՎ-
ԿԱՍԵԱՆ ՄԱՊԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՄԲ ԱՅՍՈՐ ԱԼ ՓՐԱԽԱՆ.
ՓԱՐ ԿԱՄ ՈՌԵԱ. ՊԵՐԵԿՈՊ Կը ԳԱԱՆԱՆ Պ-Ր-Ք-Ի-Ն,
ՊԵՐ-Ք-Ի-Ն:

ԲԱՅԳ ԵՐԲ ՄԷ Կը ՈՒ-Չ-Վ-Գ-Ր-ՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՄԵՄԱՏԷ
ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ պ, ի, ո ՀՆԽԻՆՆԵՐԸ ՓՐԱԽԱՆ. ՈՌԵԱ.
ԿԱՄ յն. թ, կ, է ՃԱՅՆՆԵՐՈՒ ՀԵՄ, ՕՐՉԱՓԻ ՈՐ ՃԱՅ-
ՆԱԳԻՄՈՐԷՆ ՆՈյՆ, ԲԱՅԳ ՎԻՄԻ ԳՄՆԵ ԱՆՈՆԳ ՄԵԶ
ՆՈՒՐԲ ՄԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ. ԱՄԷՆ ԿՈՂՄԷ ՀԱՅՈց
ՀՆԽՈՄԸ ԱԼԵԼԻ ԹՄՈՂ է, ԵՎՐՈՎՊԱԳՈՅՆ ԱԼԵԼԻ ԽԻՍՄ:
Ի ԿՈՎԱՄԻ ԱՆՆԵԼՈՎ ՆԱՅԵ ԱՅՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔԸ ՈՐ
ԱՐԵՄՏԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԶ պ, ի, ո, ժ, ճ ԴԱՐՁԵՐ
ԵՆ ՀԵՏԳՀԵՄԻ ԹՐԹՈՈՆ, Կ'ՈՎԳԵՄ ԵՆԹ-ԱՊՐԵԼ
ՈՐ Ե. ԴԱՐՈՒ ՀԱՅՈՑ ԱՐՄԱՍԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ պ, ի,
ո, ժ, ճ ՔԻ-Ը ՄԸ ԱԼԵԼԻ ՈՒԺՈՎ ԷՒՆ ՔԱՆ ԱՅՍՈՐ,
Այսինքն Ճ-Ղ-Ի Կը ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԻՄԱՆԷՒՆ յն. պ, ի, ո
Եւ ԱՐԴԻ ՈՈՒՍՈԳ թ, կ, է ՃԱՅՆՆԵՐՈՒՆ: Այս ՍՄԸԸ
ՀԵՏԳՀԵՄԻ ՎԱԿԱՏԵԳԱՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ՄԵԶ Չ-Մ-
ՔԻ-Ը Չ-Վ-Գ-Ր-ՈՎ, ԲԱՅԳ Չ-Մ-Ք-Ը ԱԼԵԼԻ ՄԵԾ Չ-Վ-Գ-Ր-ՈՎ
ՄԱՏԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԶ, ՈՒՐ Եւ ՎԵՐԱԾՈՒԵցաւ ԹՐԹ-
ՈՈՒՆԻ: Այսպէս ԿԱՐԵԼԻ է ԲԱԳ-ՄԱՐԵԼ Եւ ՀԱ-
ՄԱ-ՑԵԳՆԵԼ ՃԱՅՆՆԵՐԱԿԱԽԱՆ ԱՅՍ Նշանաւոր ՄԱՐ-
ԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՈՒ ՀԱՄՈՒԵՃ-
ՆԵՐՈՒՆ ՄԵԶ:

ՎԵՐԸ ԸՄԻՆՔ ԹԵ պ, ի, ո Կը ՀԱՄԱՊԱՏԱՍ-
ԽԱՆԵՆ ԵՎՐՈՎՊԱԿԱՆ թ, կ, է ԳՐԵՐՈՒ ՀՆԽՈՄՆԵՐՈՒՆ.
ԲԱՅԳ ԱՍԻԿԱ ԲՈՂԸՐ ԵՎՐՈՎՊԱԿԱՆ ԼԵՂՈՒՆՆԵՐՈՒ ՀԱ-
ՄԱՐ ՀԵ: ԳԵՐՄԱՆԱՏԻԿԻ Եւ ԱՆԳԼԻԱԳԻԿԻ ԱՅՍ ԳՐԵՐԸ
Այնպէս ՈՒԺԵՂ Կը ՀՆԽԵՆ, ՄԱՆԱ-ԱՆԴ ԲԱՈՎԱ-
ԿԻ-ԳՐԸՐ, ՈՐ ԲՆԱԼ ՄԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ՀՈՒՆԻՆ ՄԵՐ ժ, +, ն
ՃԱՅՆՆԵՐԷՆ: Այնպէս ՈՐ Եթէ ՈՎԵՆՔ ԱՅՍ ԼԵՂՈՒ-
ՆԵՐՈՒՆ Ճ-Ղ-Ը ՀՆԽՈՄՆԵՐԸ ՎԱՄԿԵՐԱԳՆԵԼ, ՄԻԱՎ
Կ'ՐԱՎԱՅ ԳՐԵԼ ՏԻ-ԲԻՆ-ՔԻՆ (Tübingen), ՊՈՏ-Գ-Մ
(Potsdam), ԿԱՐԼ (Karl), ՊԱՆ-Ն (town) Եւն, Եւ
ՎԵՏՐ է ԳՐԵԼ ԹԻ-ԲԻՆ-ՔԻՆ, ՓՈՎ-Գ-Մ, Ք-Ր-Ը, Ա-Խ-Ն-Ն:
ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅԵՐԸ՝ ՈՐ ԱՊԱՋ ՆՈյՆ ԲԱՈՎԵՐԸ ԳՐՈՒ-
ԹԵԱՆ ՎՐԱՅԵՆ ՄԱՊԱԴԱՐՁԵԼՈՎ Կը ՀԵՏԵՒԵԿԻՆ
ՄԱՊԱՁԻՆ ՃԵՒԻՆ, ՀԻՄԱՅ ՀԵՏԵՒԵԼՈՎ ՀՆԽԱԿԱՆ
ՄԱՊԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆ՝ ԱՐԴ-ԷՆ ԱԿԱՍԻ ԵՆ ԳՐԵԼ ԵՐ-
ԿՐՈՐԴ ՃԵՒՈՎ, ՈՐՈՎ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Եւ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ
ՄԱՊԱԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԳՈՆԵ ԱՅՍ ԿԵՏԻՆ ՄԵԶ
ՆՈյՆԱԳՈՅՆ ԵՆ:

ԱՆԳՆԵԼՈՎ ԹՐԹՈՈՆ ԲԱՂԱՋԱՅՆՆԵՐՈՒ
ԽՈՒՄՔԻՆ, ԱՍՈՆՔ ԹԵ ՄԱՊԵՐՈՒ ՇՐՋՔԻՆ, ԹԵ
ՄԱՊԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆԳ Եւ ԹԵ ԹՐԱԿԱՋԱՄՔԻՆ ԴԱ-

Հ. Յ. ԱԺԱՆԻԱՆ

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

Հոսանքագրութիւն Եթր. ԺԱ, 33-38 հա-
մարներուն: Մինչ Զօհը ապեան կը ծանօթագրէ
թէ ամենայ գրչագիրք համաձյն մերումն սկսեալ
յայր համարոյ (33) մինչեւ յօթ. ի լուս. նշանա-
կեն զանուանն նահապետացն եւ զմարդարէից՝ առ
իւրաքանչիւր հատուած բանի (Աստուածաշունչ
մատեան, էջ 815), Սարդիսեան կը յիշէ իր
ցուցակագրած թ. 192 Չեռագրին լուսանցագրու-
թիւնը միայն հետեւեալ զիտողութիւններով.
“(Երբայեցոց) թղմոյն լուսանցից վրայ շատ աւելի
հոծ են յանուանէ կոչմունք գրոց հին Կտակա-
բանին յատկապէս: Ուշագրաւ են ԺԱ. գլխում
գոց կերպով եղած ակնտրկութիւններու դիմացը

1. **զայլթուցիկ** բազմաժանելոր ճայնարջութեան այս
ընթացքը՝ որ նկատեցինք Հայերէնի մ.ջ զին ժամանակ-
ներէն մինչեւ այսօր. կը դանենիք նաեւ ուրիշ լեզուներու
մէջ: Այսպէս յունաբէնի մէջ Հեղեր բռպական նի, gh, dh
թթթռուն շնչառորները գարձած են φ, χ, θ, Αιεլի զար-
մանալի և շնչարէնը, ուր նախկին պարզ թթթռուները
էլ գարուն գարձեր են (թթթռուն շնչառը, իսկ արդի հնչ-
ման մէջ նզած են իուլ կամ թաւ. այսինքն բ (b) >
բ (bh) > պ (p) կամ ֆ (ph). Հման Maspéro, Le dialecte
de Tchang - Ngan sous les Thang, 1920).